

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анотація. У статті розкрито суть понять «умови» та «педагогічні умови». Визначено, що педагогічні умови формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх бакалаврів соціальної роботи – це спеціально створені необхідні і достатні дії, взаємодії, обставини, можливості та чинники суб'єктів та об'єктів освітнього процесу, що реалізуються в межах цього процесу, сукупність яких визначає ефективність та результативність (якість) процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи у закладах вищої освіти. Було здійснено аналіз літературних джерел та визначено ключові педагогічні умови щодо формування професійної мовленнєвої компетентності здобувачів вищої освіти зі спеціальності 231 «Соціальна робота».

Ключові слова: умови, педагогічні умови; компетентність, мовленнєва компетентність, формування мовленнєвої компетентності, бакалаври соціальної роботи.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMATION OF PROFESSIONAL LINGUISTIC COMPETENCY OF FUTURE BACLARDS OF SOCIAL WORK

Summary. The article reveals the essence of the concepts of «conditions» and «pedagogical conditions». It is determined that the pedagogical conditions for the formation of the professional language competence of future bachelors of social work are specially created necessary and sufficient actions, interactions, circumstances, opportunities and factors of subjects and objects of educational process that – are realized within this process, the totality of which determines the effectiveness and the effectiveness (quality) of the process of forming the professional competence of future specialists in social work in higher education institutions. An analysis of literary sources was carried out and the key pedagogical conditions regarding the formation of professional competence of the applicants of higher education in specialty 231 «Social work» were determined.

Keywords: conditions, pedagogical conditions, competence, speech competence, the formation of speech competence, bachelors of social work.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбуваються радикальні зміни в усіх сферах життя, в тому числі і в освітній галузі. Система вищої освіти покликана, передусім, забезпечити якісну професійну підготовку здобувачів вищої освіти, сформувати їх як висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців для різних сфер суспільної діяльності та громадського життя. У зв'язку з цим одним з головних завдань перед закладами вищої освіти стоїть створення необхідних і достатніх умов для ефективної організації освітнього процесу та результативної освітньої діяльності студентів з тим, щоб майбутній фахівець після завершення навчання був здатен у повній мірі реалізувати свій особистісний та професійний потенціал, був національно свідомим патріотом своєї країни.

Причому основна увага усіх учасників освітнього процесу має бути акцентована на: досягненні освітнім закладом європейського рівня вищої освіти; формуванні професійних компетентностей як готовності та здатностей майбутніх фахівців до професійної діяльності та подальшого професійного та особистісного розвитку; формування патріотизму, соціальної спрямованості особистості та свідомому ставленні до професійної діяльності.

Відповідно до своїх функціональних завдань заклади вищої освіти ведуть активний пошук нових шляхів і способів модернізації, інтенсифіка-

ції та всебічного забезпечення освітнього процесу професійної підготовки здобувачів вищої освіти, підвищення його якості завдяки широкому використанню новітніх досягнень науки і техніки, впровадженню сучасних педагогічних, інформаційних та інформаційно-комунікативних технологій, передового педагогічного досвіду провідних вітчизняних та зарубіжних університетів.

Сучасні наукові дослідження щодо професійної підготовки здобувачів вищої освіти свідчать, що сьогодні особливо великого значення набуває проблема формування професійної мовленнєвої компетентності студентів гуманітарних спеціальностей. Зокрема, це стосується й підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота», оскільки мовлення в їх подальшій практичній діяльності виступає джерелом і носієм необхідної інформації, засобом впливу й переконання інших людей, виконання визначених завдань та досягнення цілей власної професійної діяльності. Набуття студентами високого рівня мовленнєвої компетентності є важливим чинником як зростання подальшого професійного самовдосконалення так і підвищенню мовленнєвої компетентності серед широких верств населення.

Формування у студентів професійної мовленнєвої компетентності не завжди реалізується у повному обсязі, так, як це визначено освітньо-професійною програмою підготовки фахівця, оскільки у процесі освітньої діяльності закла-

ду вищої освіти часто відсутні відповідні організаційно-педагогічні умови, а саме необхідне та достатнє управлінське, кадрове, організаційне, навчально-методичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення цього процесу. Ці невідповідності в значній мірі позначаються на якості підготовки випускників нової сучасної формації. Власне через це проблема формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи, створення відповідних педагогічних умов організації освітнього процесу є в наш час надзвичайно актуальною та значимою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз літературних джерел, дослідження теоретичних і практичних аспектів професійної підготовки фахівців із соціальної роботи свідчать, що їхні професійні компетентності, у тому числі й мовленнєва, спочатку формуються ході освітнього процесу в умовах відповідного освітнього середовища. Далі ці професійні компетентності продовжують вдосконалюватися, розвиватися і набувають найвищого свого рівня якості вже в умовах тривалого безпосереднього виконання фахівцями своїх функціональних обов'язків на посадах, які передбачені освітньо-професійною програмою підготовки бакалаврів соціальної роботи.

Отже, для ефективного процесу формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх бакалаврів соціальної роботи доцільно визначити педагогічні умови, які б допомогли вирішенню відповідних педагогічних завдань та досягнення освітніх цілей.

Понятійний базис педагогічних умов знаходиться на перетині наукових пошуків дослідників, вчених та науковців різних наук: філософії, педагогіки, психології, права, соціології, фізіології та ін.

Провідними у визначенні характеристики і взаємодії різних компонентів професійного мовлення стали погляди вчених та науковців Н. Бідюк, О. Гриджук, А. Варданаєв, І. Зимньої, Я. Коломинського, А. Мудрика, О. Леонтьєва, Л. Нечепоренко, В. Семиченко, С. Сисоевої, Л. Сушенцевої, Н. Тарасевич та ін., що вказують на об'єктивну потребу й необхідність формування цього важливого компонента професійної діяльності у студентів закладів вищої освіти.

Досить ґрунтовно поняття «педагогічні умови» розглядали у своїх працях низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед них: І. Аксарина, А. Алексюк, В. Андреев, Ю. Бабанський, А. Багдужева, О. Бережнова, О. Бражнич, С. Єрохін, Л. Загребельна, А. Залізник, Б. Купріянов, А. Литвин, С. Максименко, В. Манько, О. Назарова, І. Підласий, Н. Тверезовська, М. Філоненко та ін.

Метою статті є розкриття суті та визначення педагогічних умов формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх бакалаврів соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Професійна мовленнєва компетентність фахівця із соціальної роботи – це його здатність якісно та ефективно використовувати мовні норми для досягнення визначених, відповідно до конкретних професійно-мовленнєвих ситуацій цілей та завдань.

Змістом професійної мовленнєвої компетентності є: знання про точність, влучність, адекват-

ність, правильне використання мовних засобів, знання про особливості використання мовних засобів залежно від типу, стилю мовлення, знання особливостей використання зображувально-виражальних засобів мови.

Складовими професійного мовлення фахівця із соціальної роботи є: фахові знання; висока загальна культура фахівця та сформовані професійні компетентності.

Науковий аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх бакалаврів соціальної роботи передбачає визначення ключових педагогічних умов, що надають змогу ефективно організувати і здійснювати процес формування зазначеної компетентності.

Сьогодні в науково-педагогічній літературі існує достатньо велика кількість точок зору на визначення педагогічних умов і тлумачиться цей термін по-різному. Так, зокрема, у тлумачному словнику української мови зазначається, що умова – це «необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь» [13, с. 632]. І тому для нас важливо, що «сукупність конкретних умов утворює середовище перебігу того чи іншого процесу, явища, від якого залежить дія законів природи і суспільства» [17, с. 707]. У терміні «умова» відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує. Завдяки наявності відповідних умов властивості речей переходять з можливості в дійсність [17, с. 703].

Отже, без наявності відповідних обставин бажане явище, процес чи дія виникнути не можуть. Фактор ми розглядаємо як об'єктивно існуючу подію, явище, факт, зв'язок, що визначає зміни, розвиток або стійкість існування цілого.

Умови – це стабільні обставини, які оточують об'єкт (процес, явище) і визначають природу впливу на нього. Важливою характеристикою є співвідношення одного компонента умов до іншого.

Будь-якому складному об'єкту (речі, процесу, явищу тощо) притаманна незліченна кількість прямих і непрямих зв'язків і відносин з іншими об'єктами (речами, процесами, явищами). При цьому існує принаймні одна відносно замкнута мінімальна сукупність (множина) об'єктів (процесів, явищ), у якій усі вони необхідні для зумовленого об'єкта (процесу, явища). Власне ця сукупність називається достатніми умовами і, оскільки, кожен елемент цієї множини та її підмножин є необхідною умовою, повна сукупність необхідних складає достатні умови.

Отже, за необхідними умовами завжди стоїть якась дія, а саму дію покликано викликати достатні умови. Якщо процес розглядати як фактор, то умови – це обставини, які достатні і необхідні для реалізації можливостей, що закладені у тому чи іншому процесі (факторі).

До умов зазвичай відносять зовнішні і (або) внутрішні обставини, те, від чого що-небудь, залежить (за С. Ожеговим).

Російський психолог Н. Конюхов під поняттям «умова» розуміє сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [9, с. 206]. На його думку відповідні соці-

ально-психологічні та організаційно-педагогічні умови складають те середовище, в якому будь-яке явище чи процес виникає, існує, розвивається та взаємодіє з іншими явищами і процесами.

Кожен здобувач вищої освіти у процесі навчання формує себе як особистість, як фахівця тої чи іншої сфери діяльності за визначеною сукупністю педагогічних умов.

У сучасній педагогічній науці існують різні погляди та підходи до визначення суті і змісту «педагогічні умови». Проаналізуємо лише деякі з них, на які, зазвичай, частіше спираються вчені та науковці.

Так, науковці А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий педагогічні умови визначають як «чинники, що впливають на процес досягнення мети».

У свою чергу науковець А. Литвин зазначає, що педагогічні умови – це комплекс спеціально спроектованих генеральних чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини навчально-виховного процесу й особистісні параметри всіх його учасників; які забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій [10, с. 28].

Вчений Ю. Бабанський педагогічні умови розглядає, як «відповідні фактору педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) проявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів» [3, с. 80].

Погоджуємося й з думкою С. Максименко та М. Філоненко, які педагогічні умови розглядають як «значущий компонент педагогічного процесу, який інтегрує певну сукупність педагогічних заходів, спрямованих на досягнення поставленої мети» [11, с. 173].

Інший науковець А. Багдуєва, досліджуючи поняття «педагогічні умови» наголошує, що це ніщо інше, як «обставини процесу навчання і виховання, які є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і застосування елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчання з метою досягнення дидактичних цілей» [3, с. 12].

Л. Загребельна розглядає педагогічні умови як «обставини, від яких залежить і на основі яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості» [7, с. 291].

О. Бражнич стверджує, що педагогічними умовами можна вважати «сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети», а О. Назарова «як сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів і матеріально-просторового середовища, які спрямовані на розв'язання дослідницьких завдань» [5; 12].

На думку І. Аксаріної, до «педагогічних умов можна віднести ті, які свідомо створюються в освітньому процесі і повинні забезпечувати найбільш ефективне протікання цього процесу» [1, с. 12].

До комплексу педагогічних умов, на думку Л. Сушенцевої, можуть бути включені саме ті, що будуть охоплювати всі сторони професійного навчання, спрямованого на підготовку професійно мобільного фахівця [16].

У свою чергу дослідники Н. Пархоменко, Р. Сержошнікова і Л. Яковицька стверджують що «педагогічні умови – сукупність об'єктивних можливостей, змісту, форм, методів, педагогічних прийомів розглядають педагогічні умови» [15, с. 40].

Важливим є те, що умови можна забезпечувати, добирати, поєднувати. Аналогічну думку зустрічаємо у В. Андреева, який стверджує, що педагогічні умови є результатом «цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (приймів), а також організаційних форм навчання для досягнення цілей» [2, с. 124]. Отже, намагаючись досягти результату, можна сукупністю визначених умов впливати на перебіг освітнього процесу чи явища, сприяти їх дієвості.

Оскільки ми розкриваємо зміст поняття «педагогічні умови», то логічним є твердження, що мова йде про обставини, пов'язані з управлінськими аспектами планування, організацією та проведенням освітнього процесу в закладі вищої освіти, з тим зовнішнім і внутрішнім освітнім середовищем, в якому відбувається навчальна, науково-дослідницька і виховна діяльність здобувачів вищої освіти. Ця діяльність спрямована передусім на отримання студентами професійних знань, умінь і навичок, розвиток високих особистісних якостей, формування професійної (у тому числі мовленнєвої) компетентності тощо.

Дослідники здійснюють класифікацію педагогічних умов і поділяють їх на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні умови включають в себе різноманітні особливості навколишнього навчального середовища: всебічне забезпечення освітньої діяльності закладу вищої освіти; соціальне оточення; взаємодію учасників освітнього процесу; вплив викладача та навчальної інформації, яку він подає, об'єктивність оцінки результатів та ефективності навчання; розмір плати за навчання чи стипендії; суспільне навантаження тощо.

Зовнішні умови не мають суперечити внутрішнім, а будуватися з урахуванням потреб та інтересів студентів, їхніх індивідуальних і групових особливостей. Групові особливості визначаються кількісним і якісним складом, групою згуртованістю соціально-психологічним кліматом тощо.

Внутрішні становлять індивідуальні особливості студентів, у тому числі: вік; стать; характеру, темпераменту, психічних пізнавальних процесів; наявність та рівень професійної мотивації, спрямованості, досвіду; стан здоров'я тощо.

Зовнішні умови мають сприяти створенню необхідних внутрішніх умов навчання, формуванню готовності студентів до самоосвіти, само-

вдосконалення, особистісного та професійного розвитку тощо.

Отже, узагальнюючи погляди та підходи сучасних дослідників, науковців і вчених щодо проблеми сутності педагогічних умов можемо стверджувати, що під педагогічними умовами формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх бакалаврів соціальної роботи ми розуміємо спеціально створені необхідні і достатні дії, взаємодії, обставини, можливості та чинники суб'єктів та об'єктів освітнього процесу, що реалізуються в межах цього процесу, сукупність яких визначає ефективність та результативність (якість) процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи у закладах вищої освіти.

Вважаємо, що це визначення можна прийняти за основу, оскільки воно має узагальнений інтегрований характер, вказує на функціональне призначення умов і відображає їх науково-педагогічну сутність.

Таким чином, у подальшому ми можемо визначити низку педагогічних умов, що будуть ефективно впливати на формування і розвиток всіх компонентів професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи, у тому числі й формування професійної мовленнєвої компетентності:

- наявність висококваліфікованих науково-педагогічних працівників – фахівців з професійного мовлення;
- врахування особливостей професійної діяльності фахівців із соціальної роботи;
- формування спрямованості викладача та самого студента на засвоєння ними загальнонаціональних цінностей і сучасних педагогічних технологій;
- реалізація викладачами компетентнісного підходу до підготовки сучасного здобувача вищої освіти;
- кваліфікований відбір викладачами професійної лексики, пропонованого мовного матеріалу з урахуванням частотності використання його в галузі соціальної роботи;
- поетапне формування та розвиток професійної мовленнєвої компетентності майбутніх бакалаврів соціальної роботи;
- трансформація змісту навчального матеріалу та його конструювання у вигляді міждисциплінарних професійно зорієнтованих завдань;
- організація особистісно-орієнтованої підготовки студентів на основі гуманізації взаємодії суб'єктів освітнього процесу та розвитку їх моральних якостей;
- використання комплексу інтерактивних технологій навчання, які стимулюють мовленнєво-комунікативну активність майбутніх працівників в освітньому процесі;
- створення в закладі вищої освіти інформаційного освітнього середовища, що дозволяє ефективно формувати професійну мовленнєву компетентність на основі сучасних технологій (педагогічних, інформаційних та інформаційно-комунікативних) та засобів навчання;
- усвідомлення студентами значущості професійного мовлення у їхній майбутній професійній діяльності;

– розвиток у студентів мислення, мовного чуття, навичок володіння виражальними засобами української мови, загальнонародною і професійною лексикою, відтінками значень слів;

– формування у студентів умінь виразного мовлення, що досягається вмільм інтонуванням залежно від змісту, умов спілкування, а також шляхом доречного вживання зображальних засобів, засобів образної словесної наочності.

– формування у студентів потреби до самоосвіти і самовдосконалення;

– забезпечення мотивації до оволодіння культурою професійного мовлення у професійній діяльності;

– удосконалення навчально-методичного забезпечення процесу формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи;

– постійне здійснення моніторингу процесу формування мовленнєвої компетентності;

– контролювати як розвиток культури мовлення, так і культури спілкування студентів, створювати установку на оволодіння літературною мовою в різних ситуаціях спілкування;

– контролювати і розвивати комунікативні уміння, розбиратися в питаннях техніки комунікації, з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні;

– приведення всіх компонентів процесу формування професійної мовленнєвої компетентності в єдину цілеспрямовану систему навчання, виховання та розвитку майбутніх бакалаврів соціальної роботи;

– поширення або екстраполяція професійного мовлення в сферу соціальної роботи та особистого життя здобувача вищої освіти.

Усі зазначені нами педагогічні умови спрямовані на формування того чи іншого компоненту професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. Кожна взята окремо умова має свої певні переваги і можливості, однак тільки їх сукупність дозволить досягти необхідних дидактичних та виховних цілей, отримати найкращі результати у формуванні професійної мовленнєвої компетентності бакалаврів соціальної роботи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Педагогічні умови є важливою категорією дидактики, яка відображає сукупність, спеціально спроектованих процедур (заходів) щодо якісної підготовки здобувачів вищої освіти. Вони впливають на змістовий і процесуальний аспекти освітнього процесу, сприяють належній реалізації дидактичних закономірностей і принципів навчання, ефективному функціонуванню та розбудові освітньої системи, гарантують високу якість підготовки і всебічний розвиток здобувачів вищої освіти.

Визначення та дотримання педагогічних умов формування професійної мовленнєвої компетентності майбутніх фахівців із соціальної роботи дозволить якісно організувати та здійснити освітній процес, досягнути дидактичні та виховні цілі.

Актуальними напрямками подальшої розробки окресленої проблеми є експериментальна перевірка педагогічних умов формування особистості сучасного фахівця із соціальної роботи в контексті фахової підготовки.

Список літератури:

1. Аксарина И.Ю. Педагогические условия адаптации выпускников школ на этапе перехода от общего к высшему профессиональному образованию: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / И.Ю. Аксарина; Курганский гос. ун-т. – М., 2006. – 19 с.
2. Андреев В.И. Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития / Ред. В.И. Андреев. – [2-е изд.]. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 600 с.
3. Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения / Ю.К. Бабанский. – М.: Знания, 1987. – С. 80.
4. Багдужева А.В. Педагогические условия формирования профессиональной готовности будущих специалистов с использованием информационных технологий (на примере специальностей кадастрового профиля): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 / А.В. Багдужева; Бурятский гос. ун-т. – Улан-Уде, 2006. – 23 с.
5. Бражнич О.Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О.Г. Бражнич. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
6. Єрохін С.А. Концепція професійної мотивації студентів як фактору конкурентності на ринку праці / С.А. Єрохін, Ю.В. Нікітін, І.В. Нікітіна // Юридична наука, 2011. – № 1. – С. 20-28.
7. Загребельна Л.В. Педагогічні умови підготовки майбутніх менеджерів у економічних навчальних закладах // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць / Л.В. Загребельна; редкол.: І.А.Зязюн (голова) [та ін.]. – Київ-Вінниця: Планер, 2005. – Вип. 8. – 547 с.
8. Залізняк А. Мовленнєва компетентність як складова процесу професійної підготовки майбутнього вихователя / А. Залізняк // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 8 (Ч. 2). – С. 164-170.
9. Конюхов Н.И. Словарь-справочник практического психолога / Н.И. Конюхов. – Воронеж: Модэк, 1996. – 224 с.
10. Литвин А.В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови»: на допомогу здобувачам наукового ступеня / А.В. Литвин. – Львів: СПОЛОМ, 2014. – 76 с.
11. Максименко С.Д. Педагогіка вищої медичної освіти: підручник / С.Д. Максименко, М.М. Філоненко – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 288 с.
12. Назарова О.Л. Новые информационные технологии в управлении качеством образовательного процесса в колледже / О.Л. Назарова // Информатика и образование. – 2003. – № 11. – С. 79-84.
13. Новый тлумачний словник української мови: у 4 т. – К.: Аконіт, 1999. – Т. 2. – 910 с.
14. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. / А.М. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.І. Підкасистий [та ін.]. – К.: ІСДО, 1993. – 336 с.
15. Серьожнікова Р.К., Пархоменко Н.Д., Яковицька Л.С. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / Р.К. Серьожнікова, Н.Д. Пархоменко, Л.С. Яковицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 243 с.
16. Сушенцева Л. Формування професійної мобільності майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах: теорія і практика: монографія / Л. Сушенцева // За ред. Н.Г. Ничкало; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2011. – 439 с.
17. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К.: Головна редакція УРЕ, 1986. – 800 с.